TO‘RTKO‘LDA TA’LIMNING O‘ZIGA XOS TARAQQIYOT YO‘LI: TARIXIY BOSQICHLARI VA BUGUNGI KUNDAGI ISTIQBOLLARI. TARIX VA ZAMONAVIYLIK TUTASHGAN MASKAN

Taganova Zulfiya Bazarbayevna
Toshkent Gumanitar fanlar universiteti
Aniq va gumanitar fanlar o‘qituvchisi
E-mail: zulfiyataganova102@gmail.com
Tel.: +998913720662
https://doi.org/10.5281/zenodo.23235790

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning oxiridan to bugungi kungacha bo‘lgan davrda To‘rtko‘l shahrida ta’lim tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Muallif Amudaryo bo‘limining tashkil etilishi, rus-tuzem maktablarining ochilishi hamda ulardan yetishib chiqqan dastlabki ma’rifatparvar va irrigator kadrlar (xususan, Muhammad Aminiddin) faoliyatiga to‘xtalib o‘tadi. Shuningdek, maolada savodsizlikni tugatish (likbez) harakati, umumta’lim maktablari tarmog‘ining kengayishi, 1934-yilda To‘rtko‘lda Qoraqalpog‘istondagi ilk oliy o‘quv yurtining tashkil topishi va uning tarixiy ahamiyati yoritilgan. Maqola yakunida To‘rtko‘lning zamonaviy ta’lim maskanlari, xususan, Toshkent Gumanitar fanlar universitetining hududda yetuk kadrlar tayyorlashdagi o‘rni va istiqbollari baholanadi.
Kalit so‘zlar: To‘rtko‘l, Amudaryo bo‘limi, rus-tuzem maktabi, Muhammad Aminiddin, savodsizlikni tugatish, Qoraqalpoq pedagogika instituti, Toshkent Gumanitar fanlar universiteti, oliy ta’lim.

Аннотация: В данной статье анализируются этапы становления и развития системы образования в городе Турткуль с конца XIX века до наших дней. Автор рассматривать последствия образования Амударьинского отдела, открытие русско-туземных школ и вклад их первых выпускников-просветителей (в частности, первого узбекского ирригатора Мухаммада Аминиддина). Также в статье освещаются движение по ликвидации неграмотности (ликбез), расширение сети общеобразовательных школ, создание первого высшего учебного заведения в Каракалпакстане в Турткуле в 1934 году и его историческое значение. В заключение оценивается роль современных образовательных учреждений Турткуля, в частности Ташкентского гуманитарного университета, в подготовке квалифицированных кадров в регионе.
Ключевые слова: Турткуль, Амударьинский отдел, русско-туземная школа, Мухаммад Аминиддин, ликбез, Каракалпакский педагогический институт, Ташкентский гуманитарный университет, высшее образование.

Kirish

O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston ta’lim tarixi haqida so‘z ketganda, To‘rtko‘l shahrining o‘rni va mavqeyi alohida e’tiborga loyiqdir. 1873-yildagi istilodan so‘ng daryoning o‘ng sohilida Turkiston general-gubernatorligining Amudaryo bo‘limi tashkil etilishi bilan bo‘lim

poytaxti sifatida hozirgi To‘rtko‘l tanlandi va u Petro-Aleksandrovsk deb atala boshlandi. Natijada bu hududga yevropaliklar ko‘chib kelib, turli savdo, sanoat hamda ishlab chiqarish korxonalari bilan bir qatorda zamonaviy ta’lim maskanlari — rus-tuzem maktablariga ham asos solindi.

Birinchi rus-tuzem maktabi 1884-yil 19-dekabrda Toshkentda ochilgan bo‘lib, XIX asr oxiriga kelib ularning soni 100 dan oshdi. 4 yillik ta’lim beruvchi bu maktablar ruscha va mahalliy sinflarga bo‘lingan holda rus tili, o‘qish-yozish hamda dunyoviy fanlarni o‘qitgan ilg‘or ta’lim muassasalari edi [cite: Rus-tuzem maktablarida ta’lim muddati 4 yil bo’lgan. Rus-tuzem maktablari ruscha va mahalliy sinflarga bo’lingan: rus tili, o’qish-yozish va fanlarni o’qitgan ilg’or ta’lim muassasasi bo’lib, o’sha davr uchun zamonaviy bilim bergan.].

To‘rtko‘ldagi (Petro-Aleksandrovsk) rus-tuzem maktabida yevropaliklar bilan birga mahalliy aholi va aslzodalarning farzandlari ham tahsil olgan [cite: Tabiiyki, rus-tuzem maktabida faqatgina bu hududda xizmat qilayotgan yevropaliklar millatiga mansub kishilarning farzandigina emas, mahalliy aholi bolalari ham tahsil olishgan. Hattoki keyinchalik Fransiyada o’qigan Muhammad Aminaddin va boshqa aslzodalarning ham.]. Hatto valiahd Asfandiyorxon ham ushbu maktabda o‘qigan.

Ushbu maskanlardan el-yurt manfaatiga xizmat qilgan ko‘plab yetuk shaxslar yetishib chiqdi. Xususan, Xonqa hokimi Aminboy hojining o‘g‘li Muhammad Aminiddin Petro-Aleksandrovskdagi rus-tuzem maktabini bitirib, 1894–1898-yillarda Fransiyaning Tuluza suv xo‘jaligi kollejida tahsil oldi [cite: Masalan Xonqa hokimi Aminboy hojining o’g’li Muhammad Petro-Aleksandrovskdagi rus-tuzem maktabini bitirib, 1894-1898- yillarda Fransiyaning Tuluza suv xo’jaligi kollejida tahsil olgan zamonaviy ma’lumotli birinchi o’zbek irrigatori edi.]. U zamonaviy ma’lumotli birinchi o‘zbek irrigatori bo‘lib yetishdi, keyinchalik Xonqa bekligida 18 yil hokim, xonlikning bosh mirobi hamda Xorazm Xalq Sovet Respublikasida ziroat (qishloq xo‘jaligi) vaziri lavozimlarida xalqqa xizmat qildi.

XX asr boshlarida xalqning savodsizligini tugatish harakati ikki yo‘nalishda: kattalarni savodli qilish hamda yoshlarni maktablarga jalb etish orqali olib borildi [cite: Savodsizlikni tugatish maktablari Xalqning savodsizligini tugatish (likbez) maktabi ikki yo’nalishda: kattalarni savodli qilish va yoshlarni maktablarga ta’lim olishga jalb etish yo’li bilan olib borildi.

Qoraqalpog‘istonda kattalar uchun dastlabki savodxonlik maktabi 1919-yil iyunda To‘rtko‘l shahrida ochildi. 1924–1925-o‘quv yilida 25 ta maktab mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 1933-yilga kelib 760 ta savodxonlik maktabida 51 ming kishi ta’lim oldi [cite: 1924-1925 o’quv yili uchun 25ta maktab mavjud bo’lib, 1927-yilda 52ta joyda savodxonlikni oshirish maktablari faoliyat yuritdi., 1933-yili qoraqalpog’istonda 51 ming kishini o’z ichiga olgan 760 ta savodxonlik maktablari mavjud edi. Aholining umumiy savodxonlik darajasi 1933-yildagi 32 foizdan 1938-yilda 60 foizga o‘sdi.

1918-yil 30-iyunda Amudaryo bo‘limining Xalq ta’limi bo‘limi tashkil etildi. X. Mazitov, E. Kojurov, Yu. Ahmedov, X. Salamov kabi ma’rifatparvarlar sa’y-harakati bilan ta’lim tizimi kengaytirildi. 1985-yilga kelib Qoraqalpog‘istondagi maktablar soni 857 taga yetdi.

Qoraqalpog‘istonda professional va oliy ta’lim tayyorlashning asosiy o‘chog‘i ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri To‘rtko‘l shahri bilan bog‘liqdir. 1925-yilda To‘rtko‘lda Pedagogik texnikum, Partiya-sovet maktabi hamda Qishloq xo‘jaligi texnikumi ochildi. 1935-yilda esa Moliya-loyihalash texnikumi va Tibbiyot bilim yurti faoliyat boshladi. 1934-yil 19-may kuni

To‘rtko‘l shahrida Qoraqalpoq Obkomi Byurosi majlisida Pedagogika institutini tashkil etish bo‘yicha tarixiy qaror qabul qilindi [cite: Tarixda qolgan kun 1934-yil 19-mayda To’rtko’l shahrida Qoraqalpoq Obkomining Byuro majlisi bo’ldi., Majlisda N1 masala tinglandi: Qoraqalpoq instituti tashkillashtirish haqida Qo’mita Bo’lim boshlig’i A.Qulenov nutq so’zladi.]. Institutning birinchi direktori etib I. Ibragimov tayinlandi.

Keyinchalik bu dargoh Qoraqalpoq davlat muallimlar institutiga va 1944-yilda Birlashgan pedagogik institutga aylantirildi [cite: so’ng u 1935-yili Qoraqalpoq davlat muallimlar instituted bo’lib qayta ochildi., 1944-yilda muallimlar instituted Qoraqalpoq davlat birlashgan pedagogic va muallimlar instituted bo’lib qayta tashkil qilindi.]. 1945-yilda ushbu institut Nukus shahriga ko‘chirildi hamda yillar o‘tib hozirgi Ajiniyoz nomidagi Qoraqalpoq davlat pedagogika instituti va Nukus davlat universiteti poydevorini bera oldi [cite: 1945-yili iyul-avgust institut tashkiloti Nukusga ko’chirildi., 1976-yili Qoraqalpoq davlat pedagogika instituti bazasida Nukus Davlat Universiteti tashkil etiladi. 1993-yildan Qoraqalpoq shoiri Ajiniyoz Qo’sibay o’g’li nomi bilan atalgan.].

Jadid bobolarimiz va ma’rifatparvar ajdodlarimiz orzu qilgan, asos solgan ezgu ishlar bugungi kunda o‘zining mantiqiy davomini topmoqda [cite: Bugun ilmga havasmand yoshlarimiz dunyoning eng nufuzli universitetlarda tahsil olyapti, ilmiy ishlar yoqlayapti.Jadid bobolarimiz orzu qilgan, boshlab bergan ezgu ishlar endilikda odatiy holga ayalanib ulgurdi.]. To‘rtko‘lda ta’lim an’analari yangicha bosqichda davom etmoqda. Xususan, 2022-yilda tashkil etilgan Toshkent Gumanitar fanlar universiteti hududda oliy ta’limga bo‘lgan ehtiyojni qondirish va yetuk kadrlar tayyorlash yo‘lida muhim qadam bo‘ldi. Universitetda talabalarga o‘zlari qiziqqan 20 dan ortiq yo‘nalishlar bo‘yicha ta’lim olish imkoniyati yaratilgan.

Xulosa

To‘rtko‘lda ta’lim tarixi doimo yangilanish, ziyo ulaash va zamonaviy bilimlarni egallash sari intilish bilan kechgan. XIX asr oxiridagi rus-tuzem maktablaridan tortib, bugungi zamonaviy oliygohlargacha bo‘lgan yo‘l To‘rtko‘lning nafaqat hududiy, balki ma’rifiy va madaniy markaz sifatidagi muhim o‘rnini yaqqol ko‘rsatib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi (O‘z R MDA), I-47-fond (Amudaryo bo‘limi boshlig‘i devoni), 1-ro‘yxat.
2. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Markaziy davlat arxivi (QR MDA), 1-fond (Qoraqalpoq viloyat partiya qo‘mitasi majlis bayonnomalari), 1934-yil 19-may majlis materiallari.
3. Ametov, Q., & Allanazarov, K. (2018). Qoraqalpog‘istonda xalq ta’limi tarixi va rivojlanish bosqichlari. Nukus: Bilim.
4. Dosumov, Y. M. (1960). Ocherki istorii Karakalpakskoy ASSR (1917–1955 gg.). Nukus: Karakalpakgosizdat.
5. Ergashev, B. (2005). O‘zbekistonda rus-tuzem maktablari va ularning ma’rifiy faoliyati. Toshkent: Fan.
6. Xudoyqulov, A. M. (2012). XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda dnyoviy ta’lim va jadidchilik harakati. Toshkent: Ma’naviyat.

7. Kamalov, S. K. (1990). Iz istorii kulturnoy jizni Karakalpakstana в XX veke. Nukus: Karakalpakstan.
8. Kosbergenov, R. (2015). To‘rtko‘l shahri tarixi: kechmishi va buguni. Nukus: Qoraqalpog‘iston.
9. Ziyoev, X. (2000). Turkistonda chorizm istilosi va unga qarshi kashat. Toshkent: Sharq.
10. Toshkent Gumanitar fanlar universiteti rasmiy axborotnomasi (2022). Universitet faoliyati va ta’lim yo‘nalishlari katalogi. Toshkent.